

A hit racionalitásának vizsgálata Pascal gondolattöredékeinek fényében

„Az örökös megleli családjá nemesi okleveleit. Azt gondolja vajon: »Lehetséges, hogy hamisak?« És aztán eszébe sem jut, hogy megvizsgálja őket.”^[1]

A hit és a racionalitás mibenléte külön-külön is szinte állandó vita tárgya, mind a tudományok, mind pedig a hétköznapi élet terén. Nem meglepő hát, hogy e fogalmak viszonya még bonyolultabb problémát jelent. Nem valószínű, hogy bárki képes lenne olyan meghatározásokkal előállni, amit aztán mindenki egyöntetűen elfogad. Mindemellett mégis kijelenthető: Blaise Pascal - mint az említett fogalmak által megidézett elemi vita emblematis alakja - híres gondolattöredékeiben a kérdés világos és következetes megközelítését vázolja fel. Így tanulmányunkban - melynek tehát nem e gondolattöredékek szisztematikus bemutatása a célja, hanem a hit és a racionalitás viszonyának vizsgálata - méltán igyekszünk Pascal szellemi alkotása fényében megragadni a címadó problémakört.

A *Gondolatok* segítségül hívását a hit és a ráció vizsgálatához Egon Friedell is alátámasztja, aki így írt Pascalról: „A kivételesen éles logika és tisztánlátás kivételesen szenvedélyes és mélységes vallásossággal találkozott benne. Ő a legvilágosabb koponya, akit a clarté szülőhazája a világnak adott, és ő századának legfinomabb lélekboncnoka: mellette Descartes pusztá számművésznék, virtuóz, de mechanikus elmének tűnik föl. [...] Nemhiába tér vissza Nietzsche a kereszténység ellen folytatott hadakozásában mindig újra Pascalra: még ha nem is nevezi meg őt, és csak általában beszél arról, hogyan rontották meg az európai szellemet a keresztény értékek-magyarázatok, akkor is rájövünk, hogy titokban mégiscsak rá gondol; jól érezte Nietzsche, hogy aki a keresztény eszmevilágot le akarja győzni, annak legelsőül Pascalt kell legyőznie; sőt - szinte az a benyomásunk -, mintha arra is ráérezett volna, hogy Pascalt egyáltalán nem lehet legyőzni. [...] Pascal filozófiai módszerét megtaláljuk ebben a mondatban: »Háromféle legyen az ember: matematikus, kételkedő és hívő keresztény.« Pascal

[...] Spinoza legvégletesebb ellentétéként megmutatja, hogy a matematika nem lerombolja, hanem megalapozza a hitet. Mondhatnók úgy is: a vallásos igazságok nála ugyanolyan helyet foglalnak el, mint a felsőbb matematika igazságai, az alacsonyabb értelem addig tartja képtelenségnek őket, amíg nem fogja fel, de abban a pillanatban, amint megéri, szükségszerűnek, bizonyítottnak és cáfolhatatlannak kell őket elismernie.”[2]

Az idézetekből is kitűnik: Pascal a keresztény - más szóval: a biblikus - hit mellett érvelt. (Művének tervezett címe valószínűleg „*A keresztény vallás apológiája*” volt.) Tanulmányunkban mi is erre a hitfogalomra összpontosítunk. Azonban mielőtt rátérnénk a hit keresztényi fogalmára és a rációval való viszonyára, szükséges a hit és a ráció általános problémáját is megvilágítanunk néhány gondolattal.

A hit és a ráció általános problémája

A hit és ráció általános problémáját talán éppen Pascal kortársa, Descartes módszeres kételkedésből fakadó felvetésein keresztül lehet a legjobban érzékeltetni.[3]

Azok a kérdések, melyek Descartes szkepszisét mozgatták, témánk szempontjából így összegezhetők: Lehetünk-e bármiben biztosak a létet illetően? Állíthatunk-e valami bizonyosat akár csak saját létezésünkről is?

Még arról sem lehetünk tökéletesen meggyőződve - fejt ki Descartes -, hogy nem álmodjuk-e a bennünket körülvevő világot, sőt, az egész életünket. E radikális szkepszis viszont végső soron a hit fogalmának megkerülhetetlenségéhez vezet el, mind a köznapi élet, mind pedig az ismeretelmélet, a tudományos igényű elemzések területén. Jól érzékelhető ez már Descartes szellemi elődei, az antik szkeptikusok akkurátus nyelvhasználatából is, akik ha pl. ha valami édes, sárga, áttetsző, gélyszerű dolgot kóstoltak, nem jelentették ki dogmatikusan, hogy *ez méz*, hanem csupán ennyit állítottak: *ez méznek tűnik* - azaz kifejezték: a legtermészetesebb gondolt dolgok kapcsán sem lehet teljes bizonyosságunk, hanem csak *hihetjük* ezeket.[4] (Fontos megjegyezni, hogy ez a típusú kétely nem azonos azzal, amit Prótagorász és Gorgiász képviselt: nem a létező, egy, közös valóságot tagadja, hanem csak annak megismerhetőségét.)

Bár úgy tűnhet, Descartes-nak híres alaptételével - *cogito ergo sum / gondolkodom, tehát vagyok* - mégiscsak sikerült megtalálnia az arkhimédészi pontot, valójában ez sem mentes a problémáktól. Egyrészt, még ha biztos kiindulást jelentene is a „cogito”-elv, a Descartes által ráépített elmélet már távolról sem egyenszilárdságú vele - bizonyára nem véletlen, hogy más kijelentés nem is vált szállóigévé e gondolatépítményből -, sőt kifejezetten fals érveket is tartalmaz, így nem orvosolhatja tökéletesen a szkepszis által felszínre hozott nehézségeket. Másrészt mivel a „cogito”-elv előfeltételezi a logika törvényeinek érvényességét, úgy tűnik, tökéletes kiindulópont sem lehet (s hasonló a helyzet a Descartes által ugyancsak érintett deduktív tudománnyal, a matematikával illetve geometriával is). Ennek kapcsán ismét utalhatunk az antik szkeptikusokra, az ítélet felfüggesztéséhez vezető nevezetes alapelveikre, pl. a nem bizonyított előfeltevésekre, vagy a végtelen érvelési regresszusra.

Az induktív vagy empirikus alapokon nyugvó tudományok terén még az előzőeknél is sarkosabban vetődik fel az ismeretelméleti bizonytalanság. Állíthatja-e abszolút meggyőződéssel pl. a csillagász, hogy holnap fel fog kelni a Nap, annak a végső érvnek a birtokában, hogy eddig még minden reggel felkelt? Lehet-e tökéletesen bizonyos a kardiológus abban, hogy az ezredik páciensének is baloldalon lesz a szíve, mivel eddig mindenkinél ott volt? És az atomreaktorok indításakor az energetikusokban - akik pusztító erejű szellemet készülnek kiengedni a palackból s hasznos munkára fogni - vajon szemernyi kétség sem merülhetne fel arra vonatkozóan, hogy a nukleáris törvények most is éppen úgy fognak-e működni, amint azt a fizikusok megannyi kísérlete kimutatta?

Mindennapi életünket és döntéseinket tekintve pedig pedig nemhogy abszolút bizonyosságról nem beszélhetünk, de gyakran szinte a minket körülvevő bizonytalanság illethető az *abszolút* jelzővel. Ugyan ki nyerhetne garanciát arra, hogy a holnap nem veszi el az egészségét, a megélhetését, szerettei életét, vagy akárcsak azt illetően, hogy az utcára kilépve nem esik a fejére valami, vagy nem nyílik meg a föld a lába alatt?

A bizonytalanság, a valóság abszolút módon történő megragadásának lehetetlensége tehát a lét minden szintjén makacsul fennáll. Nincs biztos pont, amire a 100%-os racionalitás igényével támaszkodhatnánk, vagy amihez ha csak egy hajszálnyi fonállal s a Démoklész kardja stabilitásával is, de kétséget kizáróan kötődhetnénk. Egész létünk ismeretelméleti homályban lebeg (vagy zuhan?).

Amennyiben tehát fenntartjuk a tökéletes racionalitás és megismerés igényét, egyszerűen élehetlenné válik az élet. Minden jogtól és mozgástértől megfosztjuk magunkat: ha addig nem vagyunk hajlandóak semmiféle állásfoglalást megkockáztatni, vagy bármit megtenni, amíg mindent teljesen meg nem értettünk s tökéletesen be nem bizonyítottunk, akkor soha semmit nem mondhatunk vagy cselekedhetünk. Egyetlen út marad tehát nyitva: a racionalitás igényének átértékelése! Ha beláttuk, hogy paradox módon éppen a tökéletes racionalitás igényének táplálása az, ami végső soron nem racionális, akkor ezentúl nem a *teljes bizonyosságot*, hanem a *legnagyobb valószínűséget* kell racionálisnak tartanunk, illetve ennek keresését és beazonosítását.

A hit és a valószínűség számítás

„Mindent el kell követnie, hogy megtalálja az igazságot a valószínűség számítás segítségével”^[5] - szólít meg bennünket Pascal az előzőek szerint rekonstruált eszmei háttéren, majd így folytatja: „...mert ha úgy hal meg, hogy nem imádja az igazi princípiumot, elkárhozik. »De - válaszolja maga - ha azt akarta volna, hogy imádjam őt, akkor jeleit adta volna akaratának.« Ezért meg is tette; csak éppen maga elsiklik felettük. Keresse őket; megéri a fáradságot.”

Jelek keresése (mai szóval: információgyűjtés) és ennek alapján végzett valószínűségi megfontolás - e két fogalom adja a hit és ráció viszonyának szempontjából Pascal gondolatöredékeinek foglalatát. A valóság ilyen megközelítésével Pascal - lévén a valószínűség számítás egyik felfedezője - a matematika területén is úttörő szerepet tölt be. A valószínűség számítás tulajdonképpen azt a mérlegelést igyekszik számszerű formulákba foglalni, amit tudatosan vagy öntudatlanul, precízen vagy felszínesen, de mindannyian művelünk életünk kisebb vagy nagyobb döntései meghozatalakor. Jellemző, hogy mára a statisztikai adatgyűjtésen és valószínűség számításon alapuló kimutatás számos tudományág, illetve szervezetvezetési, döntéshozási folyamat nélkülözhetetlen eszközévé vált. Témánk szempontjából az a jelentősége e módszernek, hogy Pascal - félig képletesen, félig komolyan - kiterjeszti a lét legmagasabb rendű területére is, a végső cél és igazság keresésére - vagy stílszerűen így is mondhatnánk: az emberi élet legnagyobb játszmájára.^[6] Pascal ugyanis a szerencsejátékokat idéző képpel, egy bizonyos fogadás ajánlásával vezeti fel érveit: „»Vagy van Isten, vagy nincs.« Mármost melyik felfogás mellé

álljunk? Az ész ebben nem dönthet: végtelen káosz választ el bennünket. E végtelen távolság legvégén szerencsejáték folyik, s az eredmény fej vagy írás lesz. Melyikre fogad maga? Észszerű meggondolásból sem az egyikre, sem a másikra nem tehet; észszerű meggondolással nem védhető egyik sem.”[7] A pascali fogadás sokak által vitatott képe mögött nem valamiféle elbizonytalanodott találgatás, de nem is a keresztény hitet a rulettasztalig alacsonyító haszonelvű kalmárszemlélet húzódik meg, hanem egy igazán nemes indíttatás. Pál apostol így írt erről a fajta lelkületről: „A zsidóknak zsidóvá lettem, hogy zsidókat nyerjek meg. A törvény alatt valóknak törvény alatt valóvá, hogy a törvény alatt valókat megnyerjem. A törvény nélkül valóknak törvény nélkülivé, noha nem vagyok Isten törvénye nélkül, hanem a Krisztus törvényében való, hogy a törvény nélkül valókat nyerjek meg. Az erőtleneknek erőtlenné lettem, hogy az erőtleneket megnyerjem. Mindeneknek mindenné lettem, hogy minden módon megtartsak némelyeket.”[8] Pascal sem tesz mást, mint dialektikusan azoknak a menteni kívánt embereknek a nézőpontjába helyezkedik, akikről számos töredékében elmondja, hogy a legfontosabb kérdések elől mintegy szándékos felejtésbe menekülve vadászattal, kártyázással s egyéb játékokkal, szórakozásokkal, valamint különböző vállalkozásokkal töltik el az életüket.[9] Ezután pedig innét, saját szemléletükből kiindulva hívja fel figyelmüket a legnagyobb játszámára és az igazi tétre.

A fogadás képe azért is szemléletes, mert a legtöbb szerencsejátékban pontosan kiszámítható az esély illetve a kockázat, valamint a lehetséges nyereség és veszteség mértéke.[10] E példán keresztül plasztikussá válik, hogy a valószínűségszámítással végső soron a nem megismerhető, nem befolyásolható – vagy az eddigiek értelmében nevezük akár így: nem racionális – tartomány is racionálisan megragadhatóvá, körülhatárolhatóvá válik. Tudni, hogy mit nem tudunk, vagy mi nincs a hatalmunkban, illetve milyen mértékben nem tudjuk és mennyire nincs a hatalmunkban – minőségi elmozdulást jelent a szimpla nemtudáshoz képest. Az ilyen módon feltérképezett tartományhoz való viszonyunkat nevezhetjük röviden *hitnek*.

Korábban rámutattunk arra, hogy a hit az egzakt tudományoktól a hétköznapokig minden szinten megkerülhetetlen, valamint hogy létünk sajátosságai miatt csak egyfajta viszonylagos illetve behatárolt racionalitás igényét tarthatjuk fenn. „Az ész legnagyobb cselekedete annak felismerése, hogy végtelen sok olyan dolog van, amely meghaladja; csak gyengeségét bizonyítja, ha nem jut el e felismerésig. Ha már a természetes dolgok is meghaladják az észet, mit mondjunk a

természetfelettiokról?” [11] Teljesen világos, hogy az előzőek szerint definiált hit homlokegyenest eltér a köznapi, elcsépelet hit-fogalomtól, mely a hitet nagyjából a józan ész megtagadásával, a vakhittel azonosítja, mely - a szerencsejáték képével élve - elfogadhatatlanul kis valószínűségi illetve magas kockázati rátával játszik.[12] Eme pascali hit azonban, amit biblikus hitnek is mondhatunk, nemhogy nem ellentétes az értelemmel, hanem elválaszthatatlan párja, sőt kiteljesítője annak. Elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a kisebb vagy nagyobb valószínűséget takaró, ilyen vagy olyan irányba mutató töredékes megismeréssel ne csak megközelíteni tudjuk a nagybetűs valóságot, hanem - e tökéletlen megismerést a hittel meghosszabbítva - el is érzük azt. Ez a típusú hit, az ember sajátos helyzetének az előzőekben taglalt bizonytalansága miatt, a lehető legjobb, azaz legésszerűbb választás - tehát racionális magatartás. Pál apostol szavaival: *lelkünknek mintegy bátorságos horgonya*[13] ez, mely feltétele annak, hogy létünket ne lebegni, esetleg zuhanni gyanítsuk az ismeretelméleti homályban, hanem mégiscsak oda tudjuk rögzíteni valamihez; vagy miként másutt mutat rá az apostol a megismerés és a hit viszonyára: „Reménységben tartatunk meg, a reménység pedig, ha láttatik, nem reménység, mert amit lát valaki, miért reméli is azt?”[14] Szépséges tömörséggel foglalja össze mindezt a Szentírás, amikor - nemcsak vallásosan, de általánosan vagy ismeretelméletileg is értelmezhető módon - így mutatja be a hitet: „Az igaz az ő hite által él.”[15]

Mindemellett Pascal egyértelművé teszi a *Gondolatokban*, hogy nem a pürrhonisták és Descartes szkepszisének ismeretelméleti síkján akar érvelni. Néhány töredékében mégis érinti az általuk felszínre hozott filozófiai problémát,[16] sőt Descartes-nak a lét álmodásával kapcsolatos felvetésére is reagál, s ezek alapján hozzávetőlegesen rekonstruálható Pascalnak az ismeretelméleti szkepszishez kapcsolódó nézete (mely némi bepillantást nyújt az általa javasolt valószínűség-alapú döntéshozatalba is): A pürrhonisták érvei és Descartes abszurd felvetése arról, hogy nem álmodjuk-e az egész életet, fontos filozófiai kérdésre világítanak rá, de távolról sem ez a legégetőbb problémánk. Arra nézve pl., hogy megalapozottan hiessük: nem álmodjuk a létet, kellő valószínűséget nyújt az, hogy feltételezett álmunk meglehetősen konzisztens, valamint hogy mindnyájan ugyanazt álmodnánk.[17]

Pascal tehát az általános emberi érzékelést és gondolkodást megfelelő ismeretelméleti kiinduló-képességeknek feltételezve - vagy hogy következetesen legyünk a valószínűségi módszerhez, így kell fogalmaznunk: megfelelően magas

valószínűségi rátával illesztve rendszerébe - a lét végső, etikai töltetű kérdései felé fordította tekintetét.

A gondolattöredékek és a keresztény (biblikus) hit

Az eddigiekben a hit fogalmát nem kimondottan keresztényi, hanem általános értelemben használtuk, s megpróbáltuk Pascal szemléletén keresztül definiálni azt, valamint meghatározni az ismeretelmélettel és a racionalitással való kapcsolatát. Azonban Pascal mondanivalójának lényege távolról sem a jelkeresés (információgyűjtés) és valószínűségszámítás elméleti módszerének, illetve a hit általános fogalmának felvázolása. Ő elsősorban e módszer gyakorlati alkalmazását és a vizsgálat végeredményét, kimondottan a keresztény hit igazságát mutatja be.

Amint utaltunk rá, a gondolattöredékek egyik legfontosabb konklúziója abban áll, hogy a keresztény hit fogalma elválasztandó az évszázadok torz egyházi gyakorlata miatt vele démoni rontásként összeforrt szimpla butaságtól, mely hol a kegyesség, hol a misztérium köpenyében tűnt fel, de csak *vulgarizált platonizmus* (Nietzsche), *a nép ópiuma* (Marx) és *szent együgyűség* (Husz), a másik ember alatt máglyát gerjesztő, elvakult vallásosság melegágya maradt.

Pascal mindezzel mégsem csak, sőt elsősorban nem a vallással visszaélő egyházak és irányzatok szellemiségét vonja kritika alá. Üzenete éppen azoknak szól a legfőképpen, akik e visszaélésekre való reakcióként a *fürdővízzel a gyereket is kiöntik*, azaz a torz vallásossággal együtt a Szentírás kínálta alternatívát is elvetik. Pascal egyedülálló és eredeti módon, a felvilágosodás korában éppen az értelem nélküli vallás ellenhatásaként *(újra)felfedezett észre* hivatkozik, és kéri azt számon annak felfedezőin, az ateistává lett *felvilágosultakon*.[\[18\]](#) Bibliai képet idézve azt mondhatjuk tehát, hogy Pascal megtalálta azt a *keskeny utat*, amely egyaránt elkerüli az értelmet kizáró vallásosságot és az ez ellen fellépő, de végső soron ugyancsak irracionális végkövetkeztetésekre jutó ateizmust. (Érdekes, hogy e *keskeny úton* egy másik meghatározó jelentőségű természettudós is követi Pascalt: Isaac Newton, akiről nem köztudott, hogy mélyreható próféciamagyarázatokat írt, pl. Dániel könyvéről.)

Az eddigiekben érintőlegesen már többször kifejeztük, de tanulmányunknak ezen a pontján közvetlenül is rá kell mutatnunk arra, hogy Pascal mit is értett tulajdonképpen keresztény és értelmes valláson: Nem mást, mint a Bibliát - abban

önmeghatározásának megfelelően Isten kinyilatkoztatását ismerve fel –, illetve a következőket erre épülő világszemléletet és gyakorlati életvitelt. A gondolattöredékek tekintélyes része valóban egyfajta, a Szentírásra nyíltan vagy burkoltan utaló, annak összefüggéseit rendkívüli éleslátással megvilágító írásmagyarázatként fogható fel.[19] Pascal ilyen módon több szempontból a *sola Scriptura* elv továbbvivője, az előreformációs irányzatok és a XVI. századi nagy reformáció szellemi örököse.[20] A gondolattöredékek – s egyáltalán, a pascali attitűd – mélyére való elhatoláshoz valóban elengedhetetlen a Biblia részletes ismerete s a benne végighúzó megváltásközpontú etikai és történelemszemlélet megértése.

Összezseng a fentiekkel az is, hogy a hitnek a jelek gyűjtésével és valószínűségi számítással történő pascali megközelítése lényegében megegyezik a Szentírásban tükröződő hit-meghatározással, annak akár egy modern interpretációjaként is felfogható: Az Ó- és Újszövetség egyaránt beszél Isten értelmet megszólító jeleiről, az embert körülvevő *bizonyosságok nagy fellegéről*,[21] melyek révén Isten mintegy *kitapogathatóvá* válik,[22] s így bárkiben felnővekedhet *a reménylett dolgok valósága és a nem látott dolgokról való meggyőződés*. [23]

További hasonlóság, hogy az egyes, hittel kapcsolatos bibliai fogalmak – mint pl. az imént említett *meggyőződés*, vagy a magyarra általában *megettérésként* fordított görög *metanoia*, ami szó szerint a gondolkodásmód megfordulására utal – már önmagukban is azt az értelemtől átjárt és kontrollált vallást sugallják, mely a gondolattöredékekből visszaköszön (szemben pl. a szuggesztív *csodálat* meggondolás által nem ellenőrzött magatartásával, melyet a Szentírás egyenesen sátrani jelenségnek bélyegez [24]).

Végül az is megemlítendő, hogy mivel a *Gondolatokban* felmutatott isteni jelek legfőbb forrása ugyancsak a kinyilatkoztatás, ezen a ponton is találkozunk Pascal információgyűjtésen alapuló racionális hit-megközelítése és a Biblia idekapcsolódó összegzése, mely szerint „a hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által”. [25] Egyébként talán éppen ennek a kijelentésnek a fényében értelmezhető a legkézenfekvőbb módon Pascal fordulatot jelző vallomása, melyet haláláig zekéjébe varrva hordott egy papírdarabra írva: „Megértettem, hogy Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákob Istene nem a filozófusoké és nem a tudósoké.” Az a felismerés tükröződik ebből, hogy a valóban létező Istent nem lehetséges, de nem is szükséges kitalálnia vagy meghatározni az embernek, a

mégoly felkészült filozófusoknak és tudósoknak, hanem ez az Isten önmagát nyilatkoztatja ki, s ennek alapján kell és lehet róla képet alkotnunk.[\[26\]](#)

Isten jeleinek keresése

Pascal tehát a *Gondolatok*ban Isten jeleinek keresésére és valószínűségi megfontolásokra ösztökéli olvasóit. Eközben azonban óhatatlanul rekonstruálja valamelyest a saját hitre jutásának belső, rejtett folyamatát is. A 693. töredékben arról olvashatunk, hogy Pascal maga miként kezdte el keresni a valószínűségszámítás bemenő adataiként szolgáló jeleket: „Ha látom az ember vakságát és nyomorúságát, és elnézem ezt az egész néma világmindenséget s a mindenség e zugában magára hagyott, sötétben tévelygő embert, akinek sejtelve sincsen róla, ki tette ide, miért van itt, mivé lesz halálában, és képtelen bármit is tudni, olyan rémület vesz rajtam erőt, mint akit álmában félelmetes, pusztaszigetre tettek ki, s aztán, mikor felébred, fogalma sincsen róla, hol van, de nincs módja többé onnan elmenekülnie. És mindezt látva elcsodálkozom, hogyan lehetséges, hogy mégsem esik kétségbe e nyomorúságos helyzete miatt. Mellettem másokat, hozzám hasonlókat látok: megkérdem tőlük, vajon ők többet tudnak-e nálam, de azt felelik, hogy nem; és lám, mégis e tévelygő szerencsétleneknek elég volt megpillantaniuk maguk körül egy-két szemgyönyörködtető dolgot, s máris szívvel-lélekkel átadták magukat nekik. Én azonban nem tudtam rabjukká válni, hanem arra gondoltam, mennyivel nagyobb a valószínűsége annak, hogy nemcsak az van, amit látok, és kutatni kezdtem, vajon Isten nem hagyott-e magáról valami jelet a világban...”

A 199. töredék további betekintést nyújt Pascal motivációjába: „Képzeljünk el magunknak egy csomó embert, láncra verve, egytől egyig halálra ítélve; naponta kivégeznek közülük néhányat a többi szeme láttára, akik pedig életben maradnak, a maguk sorsát látva társaikéban, fájdalommal, reménytelenül bámulják egymást, és várják, mikor következnek ők. Ez az emberi sors.”

Életünk kilátásai illetően bemutatása mellett azonban, azzal éles kontrasztot képezve, számos töredékben kifejezésre jut az emberben élő, a boldogság iránti olthatatlan vágy is: „Az ember nyomorúságai ellenére is boldog akar lenni, semmi más, csak boldog, képtelen rá, hogy ne akarjon az lenni; ám hogyan fogjon hozzá?”[\[27\]](#)

A fenti felismerések bizonyára ellenállhatatlan erővel ösztökélték Pascalt a megoldás keresésére. Hasonló jelenség ez, mint amiről Arisztotelész beszél a *Metafizika A* könyvében annak kapcsán, hogy mi készíti az embert gondolkodásra. Szerinte nem más, mint a problémákra való rácsodálkozás – mely kifejezés görög eredetije a kiúttalansággal való szembesüléshez áll közel. S talán nem erőltetett képzettársítás, ha felidézzük itt Heidegger *Holzweg*-hasonlatát[28] is, valamint azt az – ateizmusa háttérén meglepő – nyilatkozatát, melyet halála után engedett nyilvánosságra hozni: „Már csak egy isten menthet meg bennünket”. Mindhárom gondolkodót megelőzi azonban a megoldáskeresés felébredése kapcsán körvonalazott törvényszerűség érzékeltetésében a Biblia, amikor arról ír, hogy *Isten ellenségeskedést szerez az emberben a rosszal szemben*,[29] más szóval: Isten valamilyen módon ráébreszti az embert helyzete rideg realitására.

Mégis, életrajzából tudható Pascalról, hogy bár fiatalkorában is foglalkoztatták már létünk filozofikus mélységű kérdései és a Szentírás válaszai, ekkortájt mégsem ezek, hanem inkább a párizsi szalonok mélyére igyekezett elhatolni, mintha rá is jellemző lett volna az a szándékos felejtkezés, amitől oly hangsúlyosan óv majd gondolattöredékeiben. Ám egy napon Pascal is rálépett a *damaszkuszi útra*, ami esetében a Szajna mentén vezetett. 1654. november 8-án egy rendkívüli esemény történt vele, ami egész életére nézve fordulópontot hozott: megbokrosodott lovai miatt kis híján a Szajnába veszett – megmenekülése csodával határos volt.

Pascal és Pál megtérése között a párhuzam abból a szempontból is megvonható, miszerint egyikőjük esetében sem a közkeletű értelemben mondott *pálfordulás*, az előzmények nélküli szöges fordulat következett be. Pascalnál súlyos belső tusakodás előzte meg a csodálatos megmenekülés nyomán meghozott döntést,[30] nem különben Pálnál, akinél a hozzá intézett isteni szózat világít rá ugyanerre a rejtett tusakodásra: „...nehéz neked az ösztöke ellen rugódoznod.”[31]

Érdekes megfigyelni, hogy gyakran még a legvilágosabb elmék is csak valamiféle katartikus esemény nyomán foglalják el azt az álláspontot, amiről utólag aztán kimutatják, hogy észszerű és igaz. Felettébb fontos kérdést vet ez fel: Ha valami észszerű és igaz, akkor az elfogadásához miért szükséges katartikus átélés? Miért nem elég a puszta észszerűsége és igazsága? Pascal esetére szűkítve mindezt: Ha a Biblia tanítása igaz és a hit viszonyulása észszerű, akkor miért volt szükséges ennek elfogadásához egy szerencsés kimenetelű balesetre? Különös következtetés

adódik ebből: Nem a keresztény hit irracionális, hanem az ember (még a zseniális Pascal is!). Irracionális nézőpontból pedig a racionális látszik irracionálisnak, és viszont. Az ilyen módon saját ördögi körébe merevült szemlélet csak valamiféle felrázó erejű külső (még inkább: felső) hatás eredményeként billenhet helyre. Talán éppen ennek, az ember értelmét és irracionalitását egyaránt figyelembe vevő isteni eljárásnak az összefoglalásaként írta Pascal a 185. töredékben: „A mindent szelídséggel intéző Istennek az a módszere, hogy az értelembé észokokkal, a szívbe pedig kegyelme segítségével ülteti el a vallást. De ha erőszakkal és fenyegetéssel akarják beleplántálni az értelembé és a szívbe, akkor nem a vallást, hanem a félelmet vetik el benne.”

Pascal érvelése a keresztény (biblikus) hit mellett

Pascal többféle érvet sorakoztat fel a keresztény vallás igazsága mellett. Köztük tekintélyes számban vannak olyanok, amelyek a Biblia belső következetességét mutatják ki. Ezekben belül is sokszor egy igen speciális terület kerül előtérbe: a bibliai próféciák teljesülése. Tanulmányunk jelen fejezetében mi is ezzel a – talán leginkább témánkba vágó illetve legillusztrisabbnak nevezhető – érveléssel foglalkozunk részletesebben, a *Gondolatok* más típusú okfejtéseit pedig legfeljebb csak érintjük.

Pascal próféciákkal kapcsolatos érveit a 693. töredék utolsó bekezdésével vezethetjük fel: „Különbé, egymással ellentétes vallásokat látok, következésképpen mind hamis, kivéve egyet, amelyik nem az. Mindegyik a maga tekintélyére hivatkozva követeli, hogy higgyenek benne, és fenyegeti a hitetleneket. Ezen az alapon tehát nem hiszek bennük. Mert azt akárki mondhatja, akárki kijelentheti, hogy ő próféta. Ám azt látom, hogy a keresztény vallásban beteljesült jövendölések vannak, ezt pedig egyik sem mondhatja el magáról.” Pascal itt egy rendkívül egyszerű, sőt magától értetődő feltételt fogalmaz meg, mely alapvetően megint csak a Bibliából származó kritérium: „Ha pedig azt mondod a te szívedben: miképpen ismerhetjük meg az igét, amelyet nem mondott az Úr? Ha a próféta az Úr nevében szól, és nem lesz meg, és nem teljesedik be a dolog: ez az a szó, amelyet nem az Úr szólott; elbizakodottságból mondotta azt a próféta; ne félj attól!”^[32] A 642. töredékben is visszaköszön ez az elv: „Az Ó- és az Újszövetség közös bizonyítékai. – Hogy mind a kettőt egyszerre bizonyíthassuk, csupán azt kell megvizsgálnunk, vajon az egyik jóslatai teljesültek-e a másokban.”

Természetesen az, hogy ki miben lát beteljesedett jövődölést, szubjektív is lehet, azonban éppen ezért hangsúlyos, hogy maga a Szentírás konstatálja saját prófeciáinak megvalósulását. Arra nézve, hogy ezek nem lehetnek valóságtól elrugaszkodott vélekedések, sem pedig véletlenek, pascali terminológiával az mondható: „Több mint valószínű.”[\[33\]](#)

A fenti módszer demonstrálására talán azok a prófeciák a legalkalmasabbak, amelyeket a 638. töredék érint: „Jézus Krisztus bizonyítékai. – Nem jelenti azt, hogy rabságban voltak, hiszen abban a biztos tudatban voltak rabok, hogy hetven esztendő múlva megszabadulnak.” Pascal itt a zsidó nép hetven évig tartó babiloni fogságára utal. Az idekapcsolódó bibliai igék azért kiválóak a szemléltetésre, mert rendkívül egyszerűek, és mindenféle belemagyarázás nélkül, történelmileg, sőt számszerűen ellenőrizhetők, ugyanakkor tartalmuk a mai elemzőnek már nem ad okot vallásos elfogultságra. A babiloni fogság hetven éves időtartamát Jeremiás próféta jövődölte meg az elhurcoltatás előestéjén: „Azt mondja az Úr: Mihelyt eltelik Babilonban a hetven esztendő, meglátogatlak titeket és betöltöm rajtatok az én jó szómat, hogy visszahozzalak titeket e helyre.”[\[34\]](#) Jeremiás prófeciáját három másik ószövetségi próféta is hitelesíti. A fogolycsapatokkal elhurcolt Dániel így írt: „Dárius... uralkodásának első esztendejében én, Dániel, megfigyeltem a könyvekben az esztendők számát, amelyről az Úr Igéje lett Jeremiás prófétához, hogy hetven esztendőnek kell eltelni Jeruzsálem omladékain.”[\[35\]](#) A fogságból hazatérő nemzedékben élt Zakariás könyvében ez olvasható: „Seregek Ura! Meddig nem könyörülsz még Jeruzsálemen és Júdának városain, amelyekre haragszol immár hetven esztendő óta?”[\[36\]](#) Ezsdrás pedig egyenesen Jeremiás prófeciájának teljesüléseként tudósít a zsidók hazatérését engedélyező rendeletről: „Círus, perzsa király első esztendejében, hogy beteljesednék az Úrnak Jeremiás szája által mondott beszéde, felindította az Úr Círus, perzsa király lelkét, és ő kihirdette az ő egész birodalmában élőszóval és írásban is, mondván: Így szól Círus, a perzsa király: Az Úr, a mennynek Istene e föld minden országait nekem adta, és ő parancsolta meg nekem, hogy építsek neki házat Jeruzsálemben, mely Júdában van. Valaki azért ti köztetek az ő népe közül való, legyen vele az ő Istene, és menjen fel Jeruzsálembe, mely Júdában van, és építse az Úrnak, Izrael Istenének házat.”[\[37\]](#) A számos dátumszerű hivatkozásból egyértelműen megállapítható: a zsidók babiloni fogsága i. e. 605-től 535-ig, azaz pontosan hetven évig tartott. (A teljesség érdekében meg kell említenünk, hogy a teológiatudomány bibliakritikai irányzata nem fogadja el a prófeciák imént érzékeltetett transzcendenciáját. Általában az adott könyvek szerzőségének,

keletkezési idejének megkérdőjelezésével vagy utólagos betoldások feltételezésével érvel. Azonban ezen érvekkel kapcsolatban is következetesen fel kell tennünk a pascali alapkérdést: mi a valószínűsége a helyességüknek? Gyakori változtatásaikat és egymással is ütköző mivoltukat látva, már az egyes olvasónak kell eldöntenie, hogy a biblikus vagy a bibliakritikus verzióra fogadna-e.)

Egy hasonlóan számszerű, ám sokkal nagyobb ívű próféciát is megemlítünk még, melyre Pascal különleges figyelmet fordított. Ez Dániel könyve 9. fejezetének 24-27. igeverseiben olvasható, s a 692., 709., 722-724., 727., 738., 757. és 758. gondolattöredékekben található rá vonatkozó utalások, magyarázatok. Központi jelentőségű jövendölés ez a Bibliában: egyebek mellett a Messiás fellépésének és halálának időpontját is előre jelzi. Huber Lipót, a neves katolikus teológus egyenesen így fogalmaz ennek kapcsán: „Méltán ragadja csodálatra lelkünket Dániel próféta páratlanul álló jóslata, melyben oly pontosan jelzi a jövendő Messiás-Megváltó idejét, hogy annak alapján Izrael s mindazok a népek, melyekhez e jóslatnak híre eljutott, csaknem ujjaikon számlálhatták megjelenésének napjait.”[\[38\]](#) E prófécia jelentőségét és világosságát az is kidomborítja, hogy Pascalon kívül, az őskeresztény kortól kezdve az utóreformációs mozgalmakig sokan magyarázták (köztük bibliafordítónk, Károlyi Gáspár is), s meglehetősen egységes értelmezésekre jutottak. Megint csak feltehető az alapkérdés: Észszerű vagy nem észszerű bizalmat adni egy olyan vallásnak, mely az *ujjainkon számolva* ellenőrizhető?

Ezek mellett számos gondolattöredék foglalkozik még a legkülönfélébb ószövetségi próféciákkal és beteljesedésükkel, az eddigiekben már többször megvilágított érvelési metódus keretében.

Pascal más irányú okfejtései igen sokrétűek, de lényegüket tekintve, a háttérben itt is a keresztény hit védelmében s ajánlásaként felhozott valószínűségi megfontolásra való késztetés áll. Ezek között találunk pl. az apostolokra vonatkozót: „Jézus Krisztus bizonyossága. – Az a feltevés, hogy az apostolok csalók voltak, teljesen képtelen valami. Gondoljuk csak végig: képzeljük el, ez a tizenkét ember összegyűl Jézus Krisztus halála után, és összebeszél, hogy azt fogja állítani, Jézus Krisztus feltámadott. Ezzel minden lehetőséget kihívnak maguk ellen. Az emberek szíve különös módon hajlik az állhatatlanságra, a megingásra, az ígéretek, az előnyök csábítására. Elégséges, hogy csak egyikük is megtagadja fogadalmát e csábításoknak engedve, vagy ami ennél is könnyebben megy, a börtön, a kínzás és a halál szorításában, és mindnyájan elvesztek.

Gondoljuk csak ezt végig.”[39] Találunk továbbá a csodákkal kapcsolatos felvetéseket is: „Miután elgondolkoztam rajta, honnan van az, hogy oly rengeteg a hamis csoda, a hamis kinyilatkoztatás, varázslat, stb., úgy találtam, azért van ez így, mert vannak igaziak is; lehetetlen lenne ugyanis, hogy annyi hamis csoda és annyi hamis kinyilatkoztatás legyen, ha nem volnának igaziak is, s annyi hamis vallás, ha nem lenne egyetlen igaz sem. Mert ha sohasem lettek volna, akkor úgyszólván lehetetlen lett volna, hogy az emberek mindezt maguk találják ki, és még ennél is lehetetlenebb, hogy oly sok más ember higgyen bennük.”[40] S vannak egyszerű logikai szembesítések is, melyek szellemesen világítanak rá az emberi észjárás következetlenségére: „Ateisták. – Milyen meggondolásból állítják, hogy nem támadhatunk fel? Mi nehezebb, megszületni vagy feltámadni, az-e, hogy ami sohasem volt, legyen, vagy hogy továbbra is legyen, ami egyszer már volt? Nehezebb-e vajon életre születni, mint az életbe visszatérni? A megszokás miatt az egyiket könnyűnek, a megszokás hiánya miatt a másikat lehetetlennek tartjuk...”[41]

Az érvek mögött pedig végig ott feszül a mentő szándékú készítés: „Mindent el kell követnie, hogy megtalálja az igazságot a valószínűségszámítás segítségével. [...] Keresse [az Isten által adott jeleket]; megéri a fáradságot.”[42]

Összefoglalás és lezárás

Egyértelműen megállapítható, hogy Pascal a *Gondolatokkal* megvalósította a 187. töredékben lefektetett programjának első pontját: „...először is azt bizonyítsuk be, hogy a vallás nem ellentétes az értelemmel”. A gondolattöredékek hangsúlyosan az értelmén, az embert emberré és Isten-képű lényé emelő leglényegibb jegyen keresztül szólítanak meg bennünket a Biblia üzenetével. Feltárják, hogy behatárolt megismerési lehetőségeink mellett a lehető legészszerűbb választás a hit útja, az értelemtől legidegenebb pedig a sorskérdések elől való önámító kitérés, s a Biblia kínálta megoldás reflexszerű elutasítása: „Mielőtt harcba szállnak ellene, legalább ismerjék meg, milyen az a vallás, amely ellen harcolnak. Ez a nemtörődömség egy olyan kérdésben, amelyben róluk van szó, az örök életükről, mindenükről, már nem is szánakozásra indít, mint inkább felbosszant engem; elképeszt és elborzaszt, szörnyűségesnek tartom. Nem a vallásos érzés jámbor buzgalma mondatja ezt velem. Ellenkezőleg: úgy vélem, emberi érdek, az önszeretet diktálja ezt a meggyőződést; ehhez csupán azt kell látnunk, amit a

legkevésbé világosan látók is felfognak. [...] Csak kétféle ember szolgál rá az értelmes névre; az, aki tiszta szívvel szolgálja Istent, mert ismeri, és az, aki tiszta szívéből keresi őt, mert nem ismeri.”[43]

A gondolattöredékek mégsem hatnak *bunkósbotként*. Nem csupán Isten létezése mellett érvelnek – aki akár fenyegetően is tornyosulhatna fölénk –, hanem arra is rávilágítanak, hogy *milyen* az Isten. Az igazán egyetemes kérdés valóban ez. Paradox módon, míg a közelmúlt századokban arról folyt a vita, hogy létezik-e az Isten, addig az ókorban az volt a fő kérdés, hogy hány van belőle. Mindeközben pedig csak nagyon kevesen ébredtek rá: „Mily nagy a távolság Isten megismerésétől Isten szeretetéig!”[44] Pascal tehát a hit és ráció rokonságának bizonyítása mellett nem esik a másik súlyos végletbe: a hitet is Istenestől a zsákjába gyömöszölő dölyfös intellektualizmusba. „A keresztények Istene ugyanis nem egyszerűen a geometriai igazságok és az elemek rendjének a megalkotója; ez a pogányok és az epikureisták Istene. Nem is olyan Isten, aki gondját viseli az emberek életének és javainak, hogy boldog, hosszú élettel jutalmazza azokat, akik őt imádják; ez a zsidók Istene.[45] Nem: Ábrahám, Izsák, Jákob, a keresztények Istene a szeretet és a vigasztalás Istene, aki betölti övéinek lelkét és szívét, bensőjünkben érezteti velük gyarlóságukat és az ő végtelen könyörületességét; aki lelkükben egyesül velük, betöltvén azt alázatossággal, örömmel, bizalommal és szeretettel; aki képtelenné teszi őket arra, hogy rajta kívül bármi más célra törekedjenek.”[46]

„Most tükör által homályosan látunk”, [47] azaz a pascali képnél maradva: nem esett még le a feldobott pénz, nem derült még ki feketén-fehéren, hogy ki fogadott igazán észszerűen. Sőt, akár átfogadni is van még lehetőség – ez a *Gondolatok* végső üzenete. „Vagyis ama keleti bölcsességgel közeledjünk most a *Gondolatokhoz*, mely szerint bolond az az ember, aki az ujját nézi, miközben az ujj a holdra mutat.”[48]

Jegyzetek

[1] 217. töredék

[2] Egon Friedell: *Az újkori kultúra története. Pascal életének legendája c. fejezet.* Holnap Kiadó, Budapest, 1994. 551., 553.

[3] Nem véletlen, hogy kortárs gondolkodót célszerű felidézünk, hiszen a XVII. század, mint a természettudományok előretörésének kora és a felvilágosodás nyitánya, rendkívül élesen vetette fel a tanulmányunk kérdéskörét. Mindemellett megjegyezzük, hogy a hit és a ráció általános problémájának itt következő bemutatását nem találjuk meg kifejtve Pascal gondolattörédekeiben, meggyőződésünk azonban, hogy implicit módon magukban rejtik azt. Hasonló véleményt fogalmaz meg E. Friedell is: *„Pascal a hithez - s ez a sajátos és korszerű benne - nem a dogmán, hanem a kételyen keresztül jut el.”* (i. m., *Pascal lelki anatómiája c. fejezet*); vö. pl. a 229., 230. és 395. töredékkal. Szintén megjegyezzük: félreértésre adhat okot, hogy Pascal többször felemlíti a jelen fejezetben is hivatkozott Descartes-ot és szellemi elődeit, az antik szkeptikusokat (a pürrhonistákat), de míg mostani fejtegetésünkben ismeretelméleti problémák felvetőiként szerepelnek, addig Pascal a kereszténység eszméjével szemben is fenntartott szkepszisüket vonja kritika alá. E kétféle hivatkozás tehát nem keverendő össze.

[4] Megjegyezzük, hogy Descartes-nak még a lét álmodásával kapcsolatos felvetése is megtalálható az antik gondolkodásban, lásd Platón: *Theaitétosz*, 158 b.

[5] 236. töredék

[6] Vö. pl. a 234. töredékkal.

[7] 233. töredék; az itt olvasható *„az ész ebben nem dönthet”* és *„ésszerű meggondolásból sem az egyikre, sem a másikra nem tehet; ésszerű meggondolással nem védhető egyik sem”* kifejezésekkel Pascal minden bizonnyal - a véletlenfaktor révén az egyszerű szerencsejátékok szintjén is markánsan jelenlévő bizonytalanságra utalva - a tökéletes megismerésre, a 100%-os racionalitásra való törekvést utasítja el, melyről az előzőekben kifejtettük: valóban elérhetetlen, sőt irracionális igény a lét minden szintjén.

[8] 1Kor 9,20-22.

[9] Vö. pl. a 139., 140., 166., 167., 168., 171., 183. és 200. töredékkal.

[10] A valószínűségen alapuló döntéshozatal több szinten is megalapozható, pl.: Mi az esélye annak, hogy a kedvező esemény

bekövetkezik? Mekkora kockázatot érdemes vállalni a kedvező eseménnyel járó előnyért? (az előny növekedésével nyilvánvalóan nőhet a kockázatvállalás mértéke is). Pascal mindkét szempontból érvel. Az utóbbi szerint oly módon, hogy egyenként elemzi az Isten létezése vagy nem létezése, valamint az erre tett fogadások kombinációiból származtatott eseteket (azaz milyen előnnyel illetve hátránnyal jár, ha arra fogadunk, hogy van Isten, illetve nincs, akkor ha van Isten, illetve nincs). Az 1. szempontból való érvelés feltárása a jelen tanulmány egyik központi célkitűzése.

[11] 267. töredék

[12] Pascal ezt a fajta megalapozatlan viszonyulást élesen megkülönbözteti a hittől, egyszerűen csak hiszékenységnek és babonának nevezi. Pl. 194. töredékében ezt veti a keresztény hitet nemtörődömségből elutasítók szemére: „...nem vizsgálják meg alaposan, vajon e felfogás azok közé tartozik-e, amelyeket a nép egyszerűen hiszékenységből fogad el, vagy azok közé, amelyek minden homályosságuk ellenére is nagyon szilárd és megingathatatlan alapokon nyugszanak...” Vö. a 255. és 256. töredékekkel. Mindemellett rendkívül fontos hangsúlyoznunk, hogy a fentiekben körvonalazott közkeletű, negatív hitfogalom illetve hiszékenység nem azonos az egyszerű vagy kevésbé művelt emberek hitével. Az ő hitük legalább annyira következetes és meggondolt lehet, mint az ún. művelteké. Szemléletes példa erre a János evangéliuma 9. részében olvasható történet arról a vakon született emberről, akinek Jézus visszaadta a szeme világát. Ez a tanulatlan ember egyetlen egyszerű érveléssel tudta megindokolni a hitét, az őt a Jézus bűnösségéről győzködő farizeusi testület előtt: „Egyet tudok, hogy noha vak voltam, most látok.” Mégis, ez az érv egymagában is összehasonlíthatatlanul észszerűbb volt - nagyobb valószínűséget takart - a bölcs farizeusok dölyfös intellektusából fakadó érvözönénél.

[13] Zsid 6,19.

[14] Rm 8,24.

[15] Hab 2,4; Rm 1,17-18; Gal 3,11; Zsid 10,38.

[16] Lásd pl. a 385., 386., 387., 392., 434. töredékeket.

[17] Megjegyezzük, hogy részletes levezetés után maga Descartes is hasonló végkövetkeztetést fogalmaz meg az *Elmélkedések az első*

filozófiáról c. műve záró részében, a *Hatodik elmélkedésben*, s ez az egész descartes-i szkepszis kérdésfelvetésének motivációját is más megvilágításba helyezi: „Minthogy ugyanis tudom, hogy a test jólétét érintő dolgokat illetően valamennyi érzésem sokkal gyakrabban jelez igazat, mint hamisat, továbbá csaknem mindig több érzéket is felhasználhatok arra, hogy egy bizonyos dolgot megvizsgáljak, s ezenfelül még támaszkodhatom az emlékezetre is, amely a jelenvalókat a múltbéliekkel köti össze, valamint az értelemre, amely már átlátta a tévedés valamennyi okát, nem kell többé attól félnem, hogy az érzékek által nap mint nap elém tárt észleletek hamisak, hanem épp ellenkezőleg: az előző napok nevetnivalóan túlzó kételkedéseit el kell hessegetnem. Különösképp áll ez ama legfőbb kételkedésre, amely az álomra vonatkozott, hogy tudniillik nem tudtam megkülönböztetni az ébrenléttől.”

[18] Vö. pl. a 225. és 394. töredékkal.

[19] Vö. pl. a 684. töredékkal.

[20] Annak ellenére is elmondható ez, hogy Pascal a kálvinistákat keményen megítélte.

[21] Vö. pl. Zsid 12,1.

[22] Vö. pl. Ap csel 17,27.

[23] Zsid 11,1.

[24] Vö. pl. Jel 13,3.

[25] Rm 10,17.

[26] Vö. 2Móz 20,4-5. Mindez nem mond ellent a több igeszakaszban lefektetett és pascali töredékben visszaköszönő jellemzésnek, miszerint Isten elrejtőzködik; vö. Jób 23,8-9; Ésa 45,15; valamint az 556. töredék utolsó szakaszával és a 194., 557., 558. töredékekkel. Jelen tanulmányunk keretei között, a részletes kifejtést mellőzve csak utalhatunk arra, hogy az Isten elrejtőzködő egyszersmind önmagát kinyilatkoztató bemutatásának látszólagos ellentmondása mögött a Biblia egyedi, megváltásközpontú etikai szemlélete húzódik meg, mely szerint Isten a *bűnnel* semmiféle közösséget nem vállal, de a *bűnös* felé mégis nyit.

[27] 169. töredék; vö. pl. a 165., 170. és 425. töredékkal.

[28] Szó szerint: *faút* - az erdőben vágott irtások révén kialakult, sehol nem vezető utak, lényegében *zsákutcák*.

[29] Vö. 1Móz 3,15.

[30] Az életrajzi adatokon túlmenően lásd még Pascal: *A bűnös megtérése* c. írását is: „Isten, abban a lélekben, melyet az ő kegyelméből valóságosan megérint, elsőként valamiféle különös világosságot és látást teremt, mely által a lélek merőben új módon szemléli a dolgokat és önmagát. Ez az új világosság félelmet és szorongást kelt benne, amely átjárja azt a megnyugvást, melyet az addig gyönyörűségnek tartott dolgokban talált. Nem tudja többé felhőtlenül élvezni mindazt, mi korábban elbűvölte. Élvezetében folytonos lelkiismeretfurdalás gyötri, és ez az új belső látás lehetetlenné teszi szokott öröme meglelését azon dolgokban, amelyeknek mindeddig teljes szívvel adta át magát. Azonban a vallásos gyakorlatban még mindig több keserősége van, mint a világ hiábavalóságaiban. Egyfelől a látható dolgok jelenvalósága jobban megérinti, mint a láthatatlanok iránti reménység. Másfelől a láthatatlanok szilárdsága inkább megragadja, mintsem a láthatók hiábavalósága. Ily módon az egyiknek kézzelfogható jelenléte és a másoknak bizonyossága irántuk érzett vonzalmát táplálja, illetve az egyiknek haszontalansága és a másoknak kézzel nem foghatósága a tőlük való idegenkedést szítja. Ennek következtében a lélekben kuszaság és zavar támad...”

[31] Ap csel 9,5; 26,14.

[32] 5Móz 18,21-22.

[33] Vö. a 694. töredékkel.

[34] Jer 29,10; lásd még: Jer 25,12.

[35] Dn 9,1-2.

[36] Zak 1,12.

[37] Ezsd 1,1-3; lásd még: 2Krón 36,20-23.

[38] Huber Lipót: *A Messiás megjelenésének ideje Dániel próféta szerint*. 658. 1902.

[39] 801. töredék; lásd még a 798., 800. és 802. töredéket.

[40] 818. töredék; lásd még a XIII. szakaszba sorolt töredékek nagy

részét.

[\[41\]](#) 222. töredék.

[\[42\]](#) 236. töredék.

[\[43\]](#) 194. töredék, vö. a 257. töredékkal.

[\[44\]](#) 280. töredék.

[\[45\]](#) Értelemszerűen - amint a folytatás is tanúsítja - ez a kijelentés nem az ószövetségi vallás kritikája, hanem az annak eltorzításával előállt farizeusi vallásé.

[\[46\]](#) 556. töredék.

[\[47\]](#) 1Kor 13,12.

[\[48\]](#) Reisinger János: A Gondolatok felfedezése. Utószó a *Gondolatok* 2000. évi, Lazi Bt. általi kiadásához.